

RÉDEY SOMA

Egy műfaj születése: Oktatófilmek az 1930-as években Magyarországon

Az 1930-as évekre egyre inkább kezdett bebizonyosodni, hogy a filmben, mint legújabb művészeti ágban jóval több lehetőség rejlik, mint pusztán a közönség szórakoztatása. A filmtörténetnek már ebben az időszakában a film tudományos és oktatási célokra használatos eszközként is kezdett megjelenni, és ezt a kor újító szellemű tudósai, tanárai egyre inkább igyekeztek kihasználni.

A Természettudományi Közlöny ez időben megjelent számaiban több mozgóképhez kapcsolódó tudományos kísérletről olvashatunk. Egy 1930-ban megjelent cikkben például egy nagy sebességgel készített mozgóképfelvételről számolnak be¹. Két német tudós, CRANZ és GLATZEL olyan felvevőkészüléket készített, amely másodpercenként 100.000 kép felvételére volt alkalmas. Ezzel az eszközzel filmre vették a puskából kilőtt töltény mozgását, amint az keresztülhalad egy rézlemezen, majd továbbmozog. Ilyen módon talán első alkalommal készült lassított felvétel tudományos kísérlet számára. Egy másik cikk² két magyar orvosprofesszor, STUTZIN és KISS kísérletéről számol be, akik felvételeket készítettek az emberi test belső szerveiről. Nagyerejű fényforrás mellett egy hólyagtükör segítségével vették filmre műtétjüket, a felvételt pedig a későbbiekben oktatási céllal levetítették egyetemi hallgatóiknak. Ezzel a módszerrel hazánkban először tudták illusztrálni a szív és a tüdő működését is. Érdekes továbbá egy beszámoló 1935-ből³, mely az Amerikai Meteorológiai Társaság Washingtonban végzett kísérletét írja le: a társaság filmre vette a felhőkben végbemenő mozgásokat, légköri átalakulásokat. Ehhez speciális kamerájukat használták, mely 4 másodpercenként rögzített egy-egy képkockát. Az így létrejött – 150-200 képből álló – gyorsított felvétel remekül szemléltetett egy 10-15 perces légkörben lezajló folyamatot.

Magyarországon a kellő pillanatban ismerték fel a filmben, mint oktatási célokra alkalmas eszközben rejlő lehetőséget, és a döntéshozók meg is tették a szükséges intézkedéseket annak kiaknázása érdekében. Az oktatófilm kérdésével Európán belül hazánkban foglalkoztak először intézményesített formában. A filmtörténeti hőskornak számító 1910-es években alakították meg a *Pedagógiai Filmgyár Rt*-t, mely első ízben volt hivatott foglalkozni az iskolai filmoktatással. Fontos lépés volt, mikor 1924-ben GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ, vallás- és közoktatásügyi miniszter kötelezővé tette a magyar iskolákban a filmoktatást. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy a 6-18

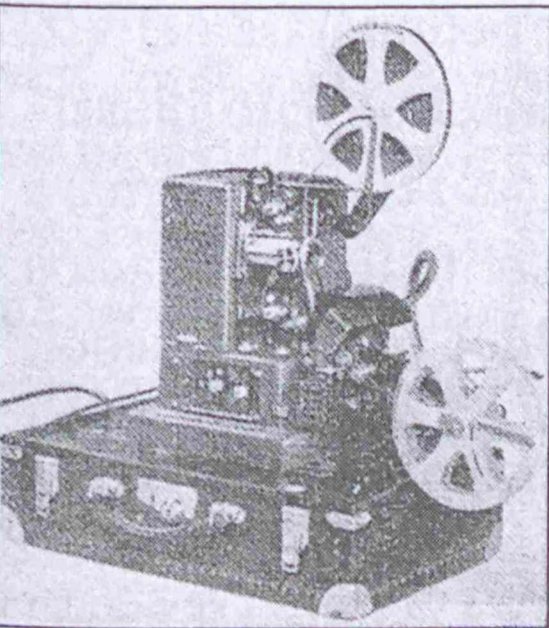
¹ Mozgóképek felvétele igen nagy sebességgel (M.J.) Természettudományi Közlöny 1930. 62. köt., február, 118.

² Mozgóképek az emberi test belsejéről (K.J.) in Természettudományi Közlöny 1930. 62. köt., szeptember, 514.

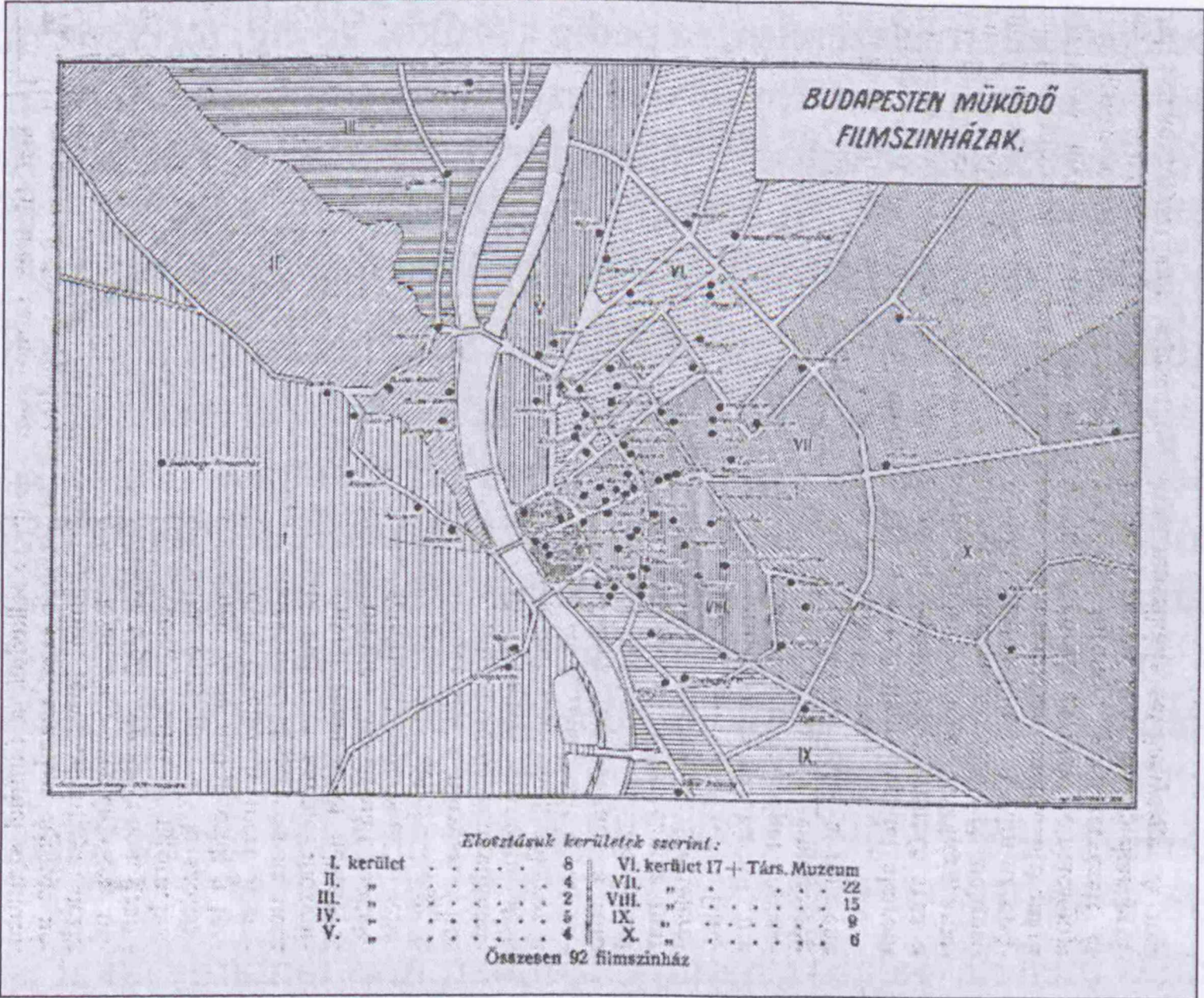
³ Mozgófényképek felhőkről (St.L.) in Természettudományi Közlöny 1935. 67. köt. május, 532.

év közötti tanulók számára havonta egyszer kötelező volt ellátogatni az iskolához legközelebb eső moziba, és ott megnézni egy, a tananyagba illő témájú filmet. Tekintettel Magyarország akkoriban virágzó filmpiacára, a lakosság bőven válogathatott mozikból, így könnyedén megtalálhatta a hozzá legközelebb eső filmszínházat. (1.kép)

Több probléma is felmerült azonban az oktatófilmek iskolákban történő vetítésének bevezetését

2. kép: Hordozható hangos keskenyfilm leadógép. Forrás: Természettudományi Közlöny
Picture 2: Portable talking small-film projector. Source: Természettudományi Közlöny

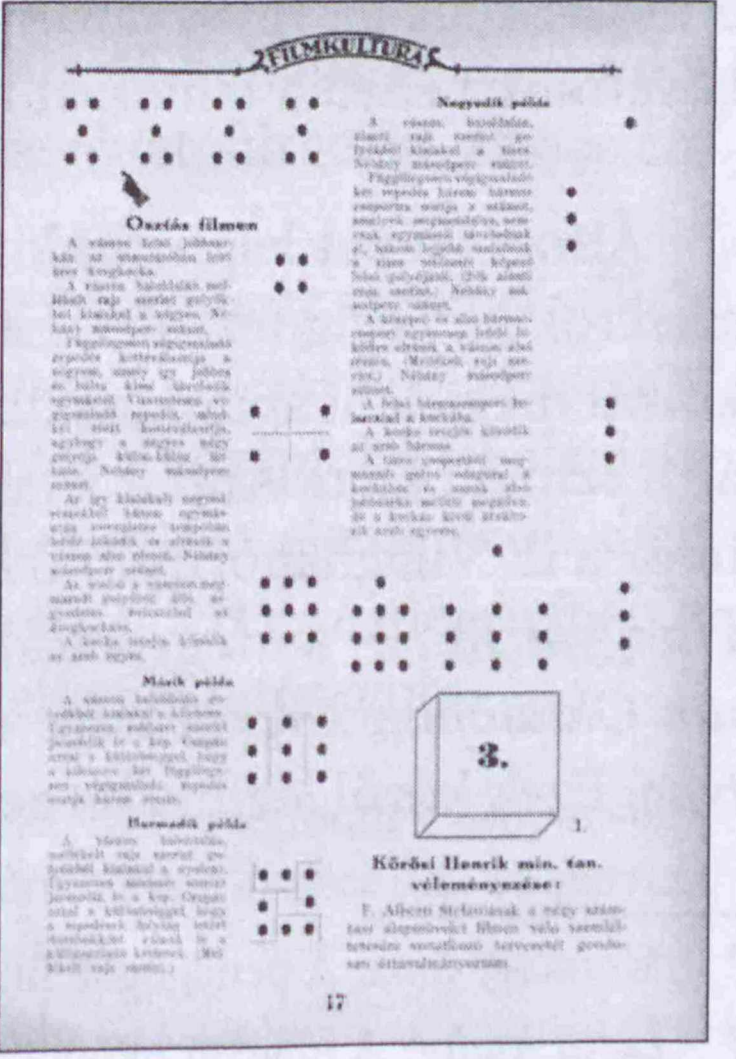
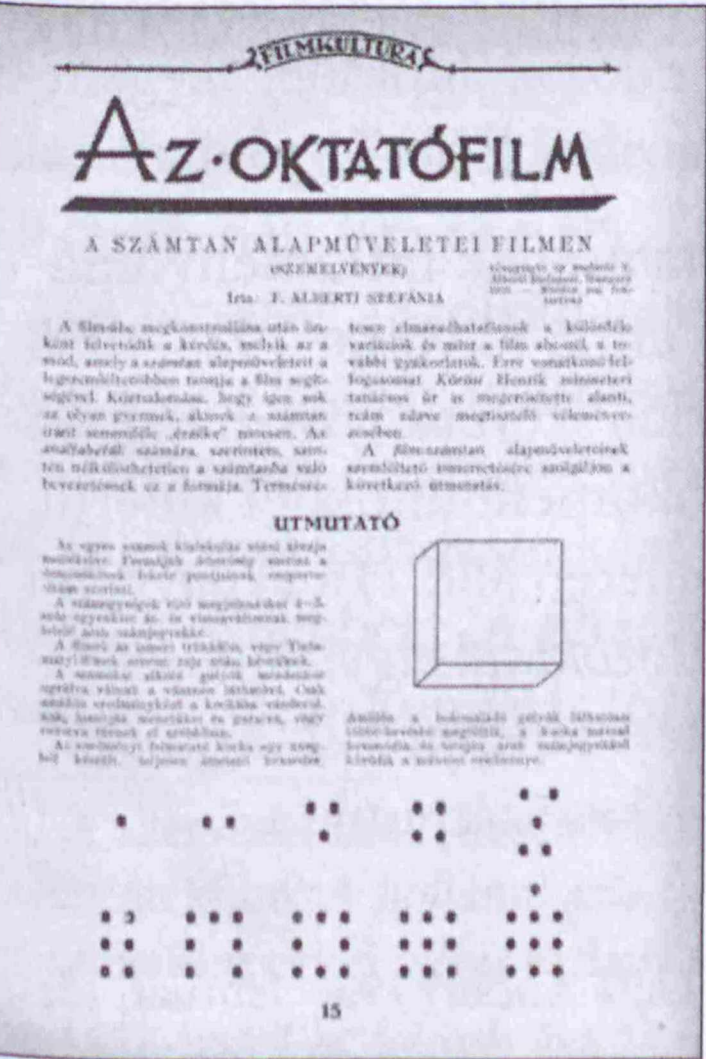

1. kép: A budapesti mozik száma 1929-ben: összesen 92 filmszínház. Forrás: Filmkultúra, 1929. február. (Ugyanebben az évben a magyarországi mozik száma 581 volt. Ma a budapesti mozik száma 24, ebből 9 multiplex; az összes mozi száma 80, ebből 21 multiplex) Forrás: est.hu

Picture 1. Number of cinemas in Budapest in 1929: a total of 92. Source: Filmkultúra, February 1929. (At the same year the number of cinemas in Hungary was 581. Today the number of Budapest cinemas is 24, out of them 9 are multiplex; the total number of cinemas in the country is 80, out of them are 21 multiplex) Source: est.hu

illetően. Ebben az időszakban még nem állt rendelkezésre megfelelő számú filmanyag, szűkös volt az a választék, amelyből az egyes tanintézmények válogathattak. Nem volt meg a szükséges infrastrukturális háttér sem: az iskolákat könnyen hordozható kisméretű (keskenyfilmes) vetítógé-

3. kép: a 4 számtani alpművelet filmen. Forrás: Filmkultúra, 1929. máj. (Szerk: Lajta Andor)
Picture 3: Stefánia F. Alberti: The four arithmetical operations on film. Source: Filmkultúra, May 1929 (Ed.: Andor Lajta)

pekkel kellett felszerelni, ez pedig a szűkös anyagi források miatt jelentett nehézséget. (2.kép) Nem volt elhanyagolható továbbá a biztonságtechnikai kérdés sem: mivel a film anyaga igen gyúlékony volt, szükségessé vált egy tűzállóbb anyag használatának bevezetése.

1929-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) létrehozta az oktatófilmekért is felelős egységét, a *Kultúrfilm osztályt*. Ezáltal egy hivatalos szerv is az oktató- és kultúrfilmek iskolai használatának ügye mögé állt. Sőt, ugyanebben az évben Magyarország csatlakozott az oktatófilmekkel nemzetközi szinten foglalkozó szervezethez, a *Római Nemzetközi Oktatófilm Intézet Szövetségéhez*. Ezek a döntések mind azt mutatják, hogy a kormány igyekezett támogatni az oktatófilmek iskolákba való eljutását, ezáltal pedig segíteni a tanulóknak az anyag hathatósabb elsajátítását. Mitől vált azonban egyszerre ilyen fontossá a filmoktatás kérdése? A szemléltetés képekkel – mozgóképekkel – számos előnyt jelentett. Elsősorban azokban a tárgyakban jött szóba, melyekben a szemléltető ábrák és képek amúgy is használatban voltak, ezzel a módszerrel a gyerekek könnyebben megértették a tanult témát, és jobban meg is jegyezték azt. Így például a földrajz és természetrajz órákra könnyen lehetett filmeket találni fényképek és térképek bemutatása helyett, de az állattan és a néprajz oktatása is remekül kiegészíthető volt az állóképekkel történő illusztrálás mellett. Találkozhatunk azonban más tantárgyakkal is: főképp az alsó tagozatosok számára készült, történelmet oktató rajzfilmekkel, vagy a matematikai alpműveletekre tanító animációs filmekkel. (3.kép). Az oktatófilmekkel nem kivenni szerették volna a tananyagot a tanár kezéből, hanem sokkal inkább egy új eszközt adni neki. A korabeli beszámolók alapján a kb. 20 perces oktatófilmek előtt és után magyarázó előadásokat is tartottak, ezzel együtt állt össze a tanóra.

A későbbiekben egyre határozottabban elkülöníthetővé váltak a dokumentumfilmes műfajok közötti különbségek. MOSDÓSSY IMRE miniszteri tanácsos, nyugalmazott királyi tanfelügyelő cikkében⁴ beszámolt a „kultúrfilmek” és az „oktatófilmek” már megfigyelhető árnyalatnyi különbségeiről. Az előbbiek esetében inkább a tárgy és annak szakszerű bemutatása dominált, a hangsúly pedig a téma részletes ábrázolásán volt, mely többnyire a gyakorlati életre, a valóságra, a természetre, vagy annak részleteire összpontosított. Ehhez képest az oktatófilmek pedagógiai célokra való alkalmasságához elsősorban a film ábrázolási módszerén kellett változtatni. Ha meg is maradt a téma, az ábrázolás mindenképp egyszerűsödött, szűkült, sokkal inkább koncentráltabbá vált. Fontos, hogy az oktatófilmeket megfelelő magyarázó szöveggel látták el: eleinte – a némafilmek idejében – megfelelő szöveg-inzertekkel, később a narrátor hangalámondásával. Míg előbbiekre elsősorban a hosszabb, lezárt történetű filmek voltak a jellemzők, addig ez utóbbiakra inkább rövidebb, sorozatszerű részek készültek. Mosdóssy a 12 részből álló cikksorozatában beszámol arról is, hogy mennyire fontos volt a pedagógusok részvétele a filmek elkészítésének folyamatában. Amennyire lehetőség nyílt, a filmre vitt témát tanár segítségével kellett kiválasztani, hiszen ő tudta, hogy az egyes tananyagrészeket illetően milyen témához kellett nyúlni. Az epizódoknak követniük kellett a tantervet is.

Átfogó képet kaphatunk a hazai oktatófilmek bevezetésének és oktatásának intézményrendszeréről, ha végignézzük a LAJTA ANDOR által szerkesztett Filmkultúra című folyóirat 1928-1938 között megjelent számainak „Oktatófilm” fejezeteit. Az ott bemutatottakkal szorosan összhangban áll a szintén Lajta Andor által írt összefoglaló tanulmány⁵. Ezekből a dokumentumokból kiderül, hogy a II. Világháború előtti hazai oktatófilmgyártás alapvetően négy pilléren állt: 1) a *Pedagógiai Filmgyár Rt.*, 2) a *Magyar-Holland Kulturgazdasági Rt.*, 3) a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Oktatófilm kirendeltsége* és 4) a budapesti filmoktatás a *Polgármesteri Hivatal VII. ügyosztályán*. Ezek közül leginkább az első három intézmény vizsgálata lehet érdekes számunkra.

⁴ Mosdóssy Imre: A pedagógiai film és az iskolai módszer – 8. in Filmkultúra (szerk. Lajta Andor) 1930. február, 15.

⁵ Lajta Andor: A magyar oktatófilm története 1912-1952, Budapest 1961. (kézirat)

PEDAGÓGIAI FILMGYÁR RT.

A korábban említett, 1913-ban alapított Pedagógiai Filmgyár Rt. volt az első intézmény, mely az iskolai filmoktatással foglalkozott. Egy 1913-ban összehívott szakmai ankéton született ötlet alapján hozták létre az intézetet azzal a céllal, hogy iskoláknak, szakköröknek és osztályoknak megfelelő, tematikus oktatófilmek készüljenek; lehetőség szerint valamennyi iskolát saját vetítővel szereljék fel; az egyes filmek cenzúrázására pedig állandó pedagógiai bizottságot alakítsanak.

A létrejött intézet első vezetője ÁGOTAI BÉLA iskolaigazgató volt. Már az 1920-as években törekedtek arra, hogy a beinduló oktatófilmgyártás keretében ne csupán néhány önálló film készüljön, hanem inkább olyan sorozatok, amelyeket előadások keretében – közös vetítőhelyiség híján – az iskolák tornatermeiben mutathassanak be. Ezekben az években 68 iskola tornaterme állt az oktatófilm-vetítések rendelkezésére. Országszerte összesen 102 elemi iskolában, 23 polgári fiúiskolában, 31 polgári lányiskolában, továbbá 50 iparostanonc fiúiskolában és 15 iparostanonc lányiskolában rendeztek szemléltető filmoktatást. 1913-31 között körülbelül 80.000 ezer tanuló vett részt a Pedagógiai Filmgyár által szervezett több mint 10.000 ingyenes oktató előadáson. A vetítéseket többnyire saját vagy kölcsönzött keskenyfilm-vetítőgépeken tartották. A gyár története 1931-ben ért véget. Ebben nagymértékben közrejátszott a filmtechnika gyors fejlődése, a némafilmről hangosfilmre való váltás komoly költségigénye. Sajnos ezeket az akadályokat az intézet az anyagi támogatás hiánya miatt már nem tudta könnyedén venni, ezért kénytelen volt megszüntetni tevékenységét. Mindenesetre a Pedagógiai Filmgyár Rt. volt az első a világon, mely hivatalosan is filmoktatással foglalkozott, és ezt a példát később számos országban vették át. Az 1928. évi II. Hágai Oktatófilm Kongresszus is elismerően nyilatkozott az intézet működéséről.

A MAGYAR-HOLLAND KULTURGAZDASÁGI RT.

Klebensberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 1924-ben tette kötelezővé a magyar iskolákban a filmoktatást (34.355/III. számú rendeletével). A Magyar Néprajzi Társaság mellett a Magyar-Holland Kulturgazdasági Rt. kapott megbízatást a kormánytól arra, hogy a rendelet előkészülete, majd végrehajtása érdekében lépéseket tegyen. A holland-magyar kulturális kapcsolatok az I. Világháború utáni időszakra vezethetők vissza. Ekkortájt indultak meg az első adományok Hollandiából Magyarországra, de a segély- és csomagszállításon túl lehetőség nyílt arra is, hogy magyar gyerekek utazzanak hosszabb-rövidebb időre Hollandiába⁶. Az együttműködés az évek során erősödött és egyre inkább a kultúra ügyének szolgálatára terelődött. A megbízatás keretében a szervezet 1927-től megszűnéséig állította össze az oktatófilm-programokat, szervezte a filmek eljuttatását az iskolákba, szerelte fel az iskolákat vetítőgépekkel, szerezte meg a külföldi filmeket és látta el magyar felirattal, később narrátor szöveggel. Az 1924-25-ös tanévben 41 budapesti közép fokú iskolában és 60 vidéki város közép fokú és elemi iskoláiban mutattak be oktatófilmeket. Ez a szám 1925-26-ban 105-re nőtt.

A társaság a szolgáltatásait 1928-29-ben az egész országra kiterjesztette, komoly szerepet vállalva az egyes iskolák technikai felszerelésében. Üzleti tevékenységről lévén szó, a társaság díjat szedett a vetítésekért. Évenként nyolc előadás megtartása volt kötelező, ennek ára a közép fokú iskolákban 28 fillér volt előadásonként (összesen tehát 2 pengő 24 fillért kellett fizetni), az elemi iskolákban kicsit kevesebbet: 24 fillért fizettek előadásonként (összesen 1 pengő 92 fillért)⁷. Amennyiben a vetítések során rongálás történt, a keletkezett károkat az elkövetőnek kellett megtérítenie.

⁶ A szervezet működését remekül mutatja be egy 1924-ben, a Magyar-Holland Rt. által megrendelt propaganda kisjátékfilm, *A hollandi szív* (rendezte: Deésy Alfréd). A magyar feliratokkal ellátott 250m hosszú (kb. 25 perces) némafilm egy magyar kislány történetét meséli el, akit egy holland család fogadott be.

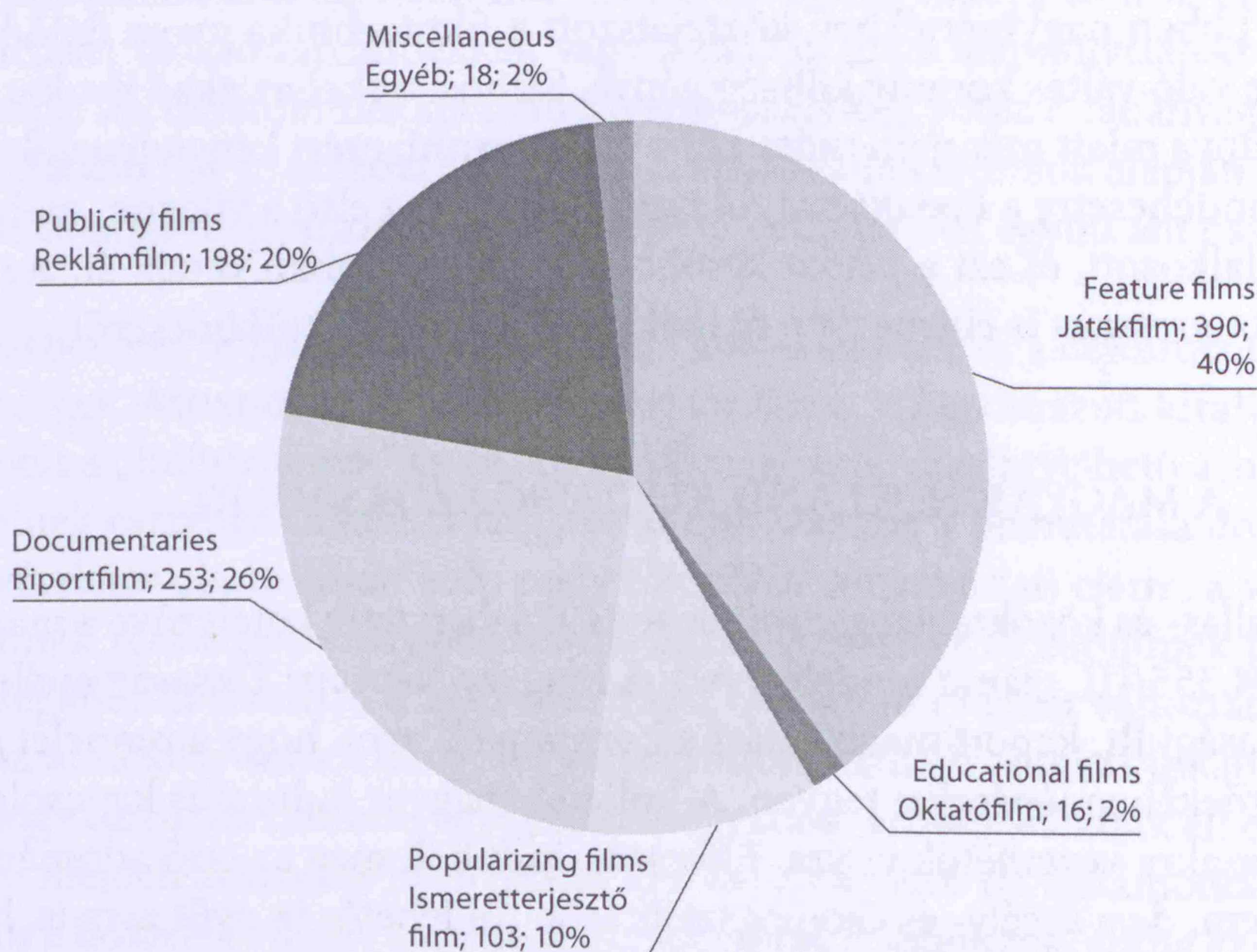
⁷ 1928-ban 1 kg kenyér ára 24 fillér, 1 kg zsír 1,2 pengő, 1kg sertéshús 1,2 pengő volt.

A társaság nemzetközi sikereként könyvelhető el, hogy a megbízásukból készült *Az Alföld* című oktatófilm 1928-ban a korábban említett Hágai Oktatófilm Kongresszuson igen nagy sikert aratott.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM (VKM) OKTATÓFILM-KIRENDELTSÉGE

Az 1930-as évek elejére a kormányzat egyre inkább felfigyelt az oktatófilmekben rejlő lehetőségekre. Ezt tükrözi, hogy 1934-ben HÓMAN BÁLINT vallás- és közoktatásügyi miniszter a 77.600/1934 VII/a. számú rendelettel létrehozta a VKM Oktatófilm-kirendeltségét, hogy helyettesítse a Pedagógiai Filmgyár Rt. és a Magyar-Holland Kulturgazdasági Rt. munkáját. A hivatal legfontosabb

4. ábra: A magyar filmcenzúra működése 1937-ben
(kiadott engedélyek száma)
Fig. 4: Activity of the Hungarian film censorship in 1937
(Number of licences granted)

lépéseként könyvelhető el, hogy egységesítette, és ezzel hosszabb távon biztosította a filmoktatás pénzügyi helyzetét: az állami iskolákban a tanulók tandíjának 3 százalékát kellett az oktatófilmek céljára fordítani, és filmoktatási díj formájában beszédni. A rendelet értelmében az oktatófilmek használata érdekében a díjbeszedés az állami iskolákban kötelező, az egyházi és székesfővárosi iskolákban pedig ajánlott volt.

További fontos lépés volt, hogy 1935-ben Magyarország is csatlakozott ahhoz a 18 országhoz, amelyek aláírták a Népszövetség által 1933-ban kezdeményezett egyezményt az oktatófilmek nemzetközi szállításának vámmentességéről. Ennek értelmében a Római Nemzetközi Oktatófilm Intézet által elismert oktatófilmeket szabadon lehetett szállítani a társult országok között.

A kirendeltséget GESZTI LAJOS főgimnáziumi tanár vezette, fő feladata a filmek beszerzése, készíttetése, megtekintése, és vetítésük engedélyeztetése volt. Pályázatokat írtak ki továbbá az iskolák számára a keskenyfilm-vetítőgépek beszerzésére, a tanáriküldöttek számára pedig gépkezelő tanfolyamokat hirdettek (az első, 1934. évi tanfolyamon 500 tanár vett részt). A kirendeltség végeztette el az iskolákban a tűzbiztonsági ellenőrzéseket is.

1936-37-ben 400 közép- és középfokú iskolában folyt filmoktatás országszerte. (4.kép) Az iskolák tanárai 102 oktatófilm közül válogathattak (ezeknek összesen kb. 2000 kópiája járt körbe),

melyek közül 30 százalék volt hazai készítésű. Az elkövetkező években, 1939-ben további 51 film, 1940-ben még 26 hazai film készült. Összehasonlításképpen: ebben az időszakban pl. Svédországban csupán 2-3 oktatófilm készült évente. 1943-ra szinte valamennyi középiskolára kiterjedt a filmoktatás, a német megszállásig közel 1000 magyar iskolában vetítették naponta 15.000-20.000 iskolás diáknak a 332 oktatófilm valamelyikét. A VKM oktatófilm kirendeltsége a háború miatt 1948-ban szűnt meg végleg.

A hazai oktatófilmgyártásnak számos pozitív következménye volt. Többek között ennek következtében lendült fel a háború előtt a magyar keskenyfilm-ipar, és vált meglehetősen jó üzletté a keskenyfilm-vetítőgépek gyártása. Ekkor ugrott meg kimagaslóan az országban a keskenyfilmes mozik száma is és terjedtek el igen széles körben a keskenyfilmre készült filmhíradó vetítések. Nem utolsó sorban pedig erre az időszakra vezethető vissza a tudományos-ismeretterjesztő filmek műfajának kibontakozása is, mely a későbbi évek során terjedt el jelentősen.

Jegyzetek és irodalom:

Források:

A *Filmkultúra* (szerk. Lajta Andor) 1928-1938 között megjelent számainak „Az oktatófilm” című állandó rovat cikkei.

Kiemelt cikkek:

Kőrösi Henrik: A film a magyar iskolában. *Filmkultúra* 1930. január

Mosdóssy Imre: A pedagógiai film és az iskolai módszer 1-12. *Filmkultúra* 1930.

A film szerepe a jövő iskolájában. *Filmkultúra* 1931. július-augusztus

Németh Dezső: A modern oktatófilm feladatai. *Filmkultúra* 1931. december

Szalai Oszkár: Az iskolákba is akarják bevinni a hangos oktató- és szórakoztató gyermekfilmet. *Filmkultúra* 1932. május

Beszámoló a magyar iskolai filmoktatás jelen állapotáról. *Filmkultúra* 1937. november

A magyar iskolák filmellátása. *Filmkultúra* 1938. február

Közel 200 oktatófilm a magyar iskolákban. *Filmkultúra* 1938. december

Bogdán Melinda: „Mikor lesz mozi?” Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum honlapján (http://www.opkm.hu/?lap=dok/dok&dok_id=121)

Lajta Andor: A magyar oktatófilm története 1912-1952, Budapest 1961 (kézirat)

Munkácsy Gyula: Oktatófilm, nevelőfilm. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum honlapján (http://www.opkm.hu/?lap=dok/dok&dok_id=122)